

לירון לביא

Judith Butler, 2012 / **Parting Ways: Jewishness and the Critique of Zionism**. New York: Columbia University Press. 251 pages.

ספרה האחרון של ג'ודית באטלר פותח מרחב למפגש נדיר בין שני שדות שיח: האחד – ביקורת פוליטית, והשני – תיאוריה פוליטית. באטלר, מי שהייתה יותר משני עשורים אחת מההוגות הפמיניסטיות המובילות והמשפיעות ביותר, משלימה בספר זה את המהלך שעשתה בשנים האחרונות מתיאוריה קווירית, דרך מוסר ואתיקה אל מחשבה פוליטית ביקורתית.

מטרתו המוצהרת של הספר היא פוליטית – התוויית האפשרות של מדינה דו־לאומית בשטחי ישראל/פלסטין. האמצעים שבהם באטלר מבקשת לממש מטרה זו הם פילוסופיים־יהודיים. בכך באטלר מבקשת לבחון אם ניתן להציע ביקורת יהודית על הציונות, ואם כן – איזו מין ביקורת. בשבעה מתוך שמונת הפרקים שהספר מורכב מהם, באטלר מציעה קריאה מעמיקה ומרתקת של הוגים יהודים מרכזיים – עמנואל לוינס, וולטר בנימין, חנה ארנדט ופרימו לוי. היא מנתחת את הגותו הפילוסופית של כל אחד מהם, כמו גם את עמדתו ביחס לציונות ולמדינת ישראל. את המהלך היהודי־פילוסופי הזה היא מסיימת בפרק האחרון דווקא בשני הוגים פלסטינים – אדוארד סעיד ומחמוד דרוויש. מבנה זה כמובן אינו מקרי, כי אם מבטא את חזונה של באטלר לשילובן של שתי מסורות גלות – זו היהודית וזו הפלסטינית – לכדי יחידה פוליטית פוסט־לאומית אחת. כנקודת התחלה מאמצת באטלר את עמדתו של לוינס, לפיה ה"אני" וה"אחר" כרוכים זה בזה לבלי הפרד. על פי עמדה זו, היהודי כפי שהתעצב ב־2000 שנות גלות כולל בתוכו את הלא־יהודי, ולפיכך לא יכול הראשון להתקיים ללא השני. החיבור הזה מבנה מבחינת באטלר מחויבות יהודית אתית שלא ניתן לחמוק ממנה כלפי ה"אחר" גם לאחר הקמתה של מדינת ישראל. על כן, טוענת באטלר, השימוש הקבוע של מדינת ישראל בטיעון ההגנה־העצמית כלגיטימציה להפעלת אלימות נגד הפלסטינים מרוקן את הטיעון הזה ממשמעויותיו. לטענתה, מאחר שה"אני" נקבע תמיד ביחס ל"אחר", מבחינה אתית משמעה של פגיעה ב"אחר" הפלסטיני היא גם פגיעה ב"אני" היהודי.

בנקודת האמצע של הספר קושרת באטלר את האתיקה של ה"אחרות" אל דיון ביקורתי בלאומיות בכלל ובלאומיות הציונית בפרט. את המהלך הזה היא מבצעת באמצעות חיבור של שני הוגים יהודים־גרמנים מהמחצית הראשונה של המאה ה־20 –

וולטר בנימין וחנה ארנדט. השילוב בין גישותיהם של שני הוגים אלה מאפשר לבאטלר לקשור בין תפיסה לאומית הומוגנית לבין תפיסה טמפורלית של קידמה. באטלר מאמצת מארנדט את הטענה כי הומוגניות אינה יכולה לעמוד בבסיס של שום מדינה משום שהטרונגניות היא תנאי הכרחי לכל חיים פוליטיים. אצל בנימין, התנועה הפרוגרסיבית של ההיסטוריה מכסה על כל אותם מוכפפים שאינם יכולים לנוע איתה, וניתן לעצור אותה רק באמצעות פעולה של היזכרות. עבור באטלר, פעולת ההיזכרות הבנימינית מאפשרת להיסטוריה הנשכחת של המוכפפים להיחשף, ובכך יש ביכולתה לעצור את התנועה ההיסטורית קדימה של מדינת הלאום, שעליה מצביעה ארנדט.

ההטרונגניות הא־פרוגרסיבית הזאת, עבור באטלר, היא הרעיון העומד בבסיס כינונה של מדינה דו־לאומית עבור יהודים ופלסטינים. באטלר מציעה כי לניסיון הטראומתי של יהודים ופלסטינים כמוכפפים יש הפוטנציאל לפרוע את הנרטיב הפרוגרסיבי של גאולה ציונית ובכך לחדור את ההיגיון הלאומי האחדותי של מדינת ישראל כמדינת היהודים. את הרעיון הזה מעגנת באטלר בתוכנה הארנדטיאנית כי איננו יכולים לבחור עם מי אנו חולקים את חלקת האלוהים שלנו. על פי תפיסה זו, השייכות והקשר העמוק שעליהם מבוססת הלאומיות אינם תוצאה של חוזים חברתיים. ישראל ופלסטין אינן ניתנות להתרה, וזאת מבלי שיהיה ביניהן שום חוזה. לפיכך, שואלת באטלר, אילו מחויבויות עולות מתוך התלות ההדדית הזאת?

תשובה לשאלה זו מציעה באטלר דרך הדיון בכתבתו של הסופר היהודי ניצול השואה פרימו לוי. באמצעות דיון זה מעלה באטלר על נס את כוחה התרפויטי של הכתיבה בכלל והעדות בפרט בהתמודדות עם טראומות. כתיבתן של טראומות וסיפורן מנציח אותן מחד, אך מאידך גם מאפשר שחרור מהן, תוך הארה חוזרת ונשנית של המציאות שיצרה אותן. באמצעות כתיבתם, אירועים אלה נוצרים מחדש ומשמעותם יכולה להשתנות. כתיבתן של עדויות על אודות טראומות יהודיות ופלסטיניות יכולות להבנות מחדש את מערכת היחסים הלאומית ולייצר מרחב ובסיס דו־לאומיים הטרונגניים. לדידה של באטלר, ארנדט אמנם מצביעה על האפשרות לקיום פוליטי על בסיס פדרטיבי (שבו הריבונות אינה מחולקת בין מספר אומות, כי אם משותפת לאוכלוסייה בכללותה, שלא על בסיס לאומי), אך מותירה אותנו עם האתגר לחשוב אילו צורות פוליטיות חלופיות קיימות מרגע שאנו דוחים את מדינת הלאום ואת החיבור שבין לאום לטריטוריה. היהודים אצל ארנדט מדומיינים כלאום שהוא חלק מפרדציה – באירופה או במזרח התיכון – אך עליהם להיות מחויבים למבנה פוליטי של שיתוף כוח ופירוק הריבונות לכדי עוצמה פלורליסטית. באטלר לוקחת את רעיונותיה של ארנדט צעד אחד נוסף ומציעה כי אם נאמץ את הרעיון הפדרטיבי כבסיס למדינה, הרי שהצורה הפוליטית החלופית העולה מכך היא מדינה דו־לאומית, שעצם המבנה הכפול שלה חותר תדיר תחת ההיגיון הלאומי המדיר.

אף שהמסגרת הפוליטית המועילית על ידי באטלר בהחלט מציעה חלופה מעניינת לשיח המקובל על אודות פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הרי שאני מוצאת כי באטלר אינה עוסקת בשאלה: איזו זהות נותרת או נוצרת בתצורה הדו-לאומית של המדינה היהודית/פלסטינית לאחר שפירקנו את מדינת הלאום ואת החיבור שבין טריטוריה ולאום? כלומר, איזו תשובה ניתן יהיה לתת לשאלה "מי אנחנו?" לאחר פירוקן של השייכות הקהילתית והשייכות הטריטוריאלית? האם יכולה להתקיים מדינה, או קהילה שחיה בשיתוף, ללא מענה לשאלה זו? אם כן, מהו הבסיס שעליו תהיה מושתתת ישות פוליטית שכזו? אם לא, איזו זהות תצמח מתוכה וכיצד?

באטלר מותירה את השאלות הללו ללא מענה. היא אמנם מציעה להכיל את היהודים והפלסטינים בתוך יחידה פוליטית אחת – מדינה דו-לאומית, אך דומה כי הבסיס הזהותי של מדינה כזו חומק מן הדיון. עבור באטלר, השדה החברתי, הפלורליסטי וההטרונגי, יכול להוות את הבסיס לשייכות, אך היא מבינה את השייכות הזאת במונחים מטריאליים ולא זהותיים. בשדה הזה פלורליזם הוא תוצאה של קיום פיזי-מטריאלי שבו אנשים תלויים זה בזה אף שלא בחרו זה בזה. באטלר מעגנת כאן את הטיעון האתי-פילוסופי שמלווה את הספר לכל אורכו בטיעון קיומי-מטריאלי. במעבר הזה היא מתעלמת מסוגיות של זהות ושייכות שעולות בתוכם שבין המטריאלי לפילוסופי – האם ניתן יהיה לייצר בסיס זהותי שיצמח מתוך הקיום המשותף ויקשור את תושביה העתידיים של המדינה הזאת? ואם אכן ניתן יהיה לייצר בסיס שכזה, האם הוא לא ייצור מעצם טבעו גבולות זהות חדשים שיכילו קבוצות מסוימות וידירו קבוצות אחרות? שאלות אלו חשובות במיוחד משום שכבר עתה הולכת ומתפתחת בישראל קבוצה כזו, של פליטים ומהגרי עבודה, שלא ברור כיצד היא משתלבת בחזונה של באטלר למדינה דו-לאומית. כך, ואף שבאטלר מגייסת את מיטב ההוגים היהודים בני זמננו, היא אינה מצליחה לחמוק מן הדיאלקטיקה של ההיגיון הלאומי. שכן גם אם יתאפשר לבסס מדינה דו-לאומית על בסיס המסורות הגלותיות של היהודים והפלסטינים, כזו שתפרע את ההיגיון האחרותי הצינוני, הרי שעלול להיווצר היגיון אחרותי חדש. בהיעדר היגיון כזה, נותרת בעינה השאלה – מה יחבר בין הקבוצות הללו? מה יהיה המכנה המשותף של כל האוכלוסיות שבאות במגע זו עם זו? מה יהיו הגבולות הגיאוגרפיים והקהילתיים של המרחב שייווצר? אני סבורה כי כל עוד באטלר משמרת את הגיונה של מדינת הלאום (כפי שהיא אכן עושה, אף שהיא מנסה להימנע מכך), הרי שהיא משמרת גם את השאיפה לגבולות זהות יציבים שבהכרח ישעתקו את פעולת ההדרה שהתרחשה בין יהודים ופלסטינים עם הקמת מדינת ישראל.

דווקא בנקודה זו חסרה באטלר העכשווית את רעיונותיה של באטלר בתחילת דרכה. רעיונותיה של באטלר המוקדמת (Butler 1993a; Butler 1993b; Butler 1997; Butler 1990) על אודות פירוק הסובייקט וכינונו באמצעות ביצוע פרפורמטיבי חוזר ונשנה

של פרקטיקות ופעולות – יכולים היו, אולי, לחלץ את הספר מתוך מבוך הדיאלקטיקה הלאומית. אמנם באטלר מנסה לאורך הספר לחשוב על הציונות, על היהדות כקטגוריה לאומית, מבלי להתחייב לגבולות יציבים וקוהרנטיים של הקטגוריה הזאת, אך היא אינה מאמצת את קו המחשבה הזה (שכה אפיין את המחשבה הקוירית שלה) כחלק אינהרנטי מהביקורת הפוליטית שלה בהקשר היהודי-פלסטיני. כלומר, היא אינה מנסחת את הלאומיות כתוצאה של פרפורמנס היכול להתור תחת ההיגיון האחדותי והמדיר ובכך לפתוח פתח לדו-לאומיות או לרב-לאומיות דינמית וגמישה.

המראה שמציבה באטלר לקורא היהודי-ישראלי בספרה משקפת תמונה לא מחמיאה, ולעתים אף מקוממת, של אלימות מדינתית מתמשכת מצד ישראל כלפי הפלסטינים בתוך ומחוץ לגבולותיה של מדינת ישראל. היא נוגעת בצורה אמיצה וישירה בנקודות הרגישות ביותר – המלחמה ב-1948, הפליטים וזכות השיבה, קיומה של מדינת ישראל כמדינתו של העם היהודי – ושואלת: מה תהיה ישראל ללא הפרקטיקות של הדרה וכיבוש שהיא מפעילה כלפי הפלסטינים? מה יהיו הפלסטינים אם תינתן להם זכות שיבה והם יתקיימו ללא גלות? השאלות הללו פותחות עבור באטלר ועבור קוראי הספר אפשרות לחשוב על עתיד דו-לאומי ללא כיבוש, אך אינן משלימות את המהלך הפוליטי של הספר. אני סבורה כי בשאלות הללו, חשובות ככל שיהיו, באטלר שומטת את השטיח שפרסה בפתיחת הספר – חזון פוליטי יהודי-פלסטיני המבוסס על חוויות משותפות של גלות וכפיפות. רק חיבור של חוויות משותפות, כפי שמציע אדוארד סעיד (ובאטלר עצמה מציגה בפרק האחרון), יאפשר להיענות הן למציאות הפליטים הפלסטינים והן לתפיסת הפליטות היהודית של עם הזקוק למקלט. לכן השאלה כלפי היהודים בישראל צריכה להיות – האם תוכלו להיות פליטים במולדתכם? תשובה חיובית לשאלה כזו תוכל להיות בסיס ליצירת אותו נרטיב היסטורי מחודש אחריו מחפשת באטלר, כזה שיהווה תשתית למציאות פוליטית הנשענת על זהות משותפת ועל חוויות דומות של מינוריות, פליטות ותלישות.

לסיכום, ספרה של באטלר הוא בגדר ניסיון להציע פילוסופיה שהיא גם פוליטית, גם יהודית וגם ביקורתית. ככזה, הוא בולט במיוחד על רקע הרוחות הנושבות בשנים האחרונות בישראל – הן בפוליטיקה והן באקדמיה. אף שמדובר ללא ספק במסה פוליטית, היא נשענת על הגות פילוסופית ענפה ולכן היא חשובה משתי הבחינות הללו. דווקא משום כך היא מחייבת את הקורא היהודי-ישראלי לחשוב נפש נוקב ולדיון מעמיק בביקורת ובהצעות המועלות בו.

רשימת מקורות

- Butler, J. 1990. *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- 1993a. Critically queer, *GLQ*, 1, 17-32.
- 1993b. Imitation and gender insubordination, in H. Abelove, M. A. Barler, and D. M. Halperin (eds.), *The Lesbian and Gay Studies Reader*. Pp. 307-321. New York: Routledge.
- 1997. *Excitable speech: A politics of the performative*. New York: Routledge.